

שלא לשמה בא לשמה. והוא, היצר, באמת אינו רוצה אפילו בשלא לשמה, אך ממילא יתבטל, כי מתוך שלא לשמה כו' ומכל שכן שכוונתך לשם שמים' (באור הגר"א למשלי כה, כא). ... כי בודאי כל צעיר המתחיל ללמוד גמרא הוא בגדר 'אם פגע בך מנוול זה', ולא פעם היצר מפריע לו בלימודו אשר על כן ההכרח להשתמש בשלא לשמה זה...'. (מתוך עלי שור ח"ב עמ' קיב)

— בבית המדרש של קוצק היו אומרים: 'מנוול' זה אם פוגע הוא באדם, אומרים לו, מושכחו לביהמ"ד וסכנתו תעבור. ברם, גדולה מאד היא הסכנה ממנו כשהוא הוא המושך לשם ונמשכין אחריו... (כחודו של מחט'. וע"ע פרי צדיק — מוצאי יוכ"פ ו; ישמח ישראל — סוף בחקותי).

דף לא

הערות ובאורים בפשט

'כל העובר עבירה בסתר, כאילו דוחק רגלי שכינה, שנאמר...'. — 'כינה כביכול, ובאמת כן הדבר, לפי שמסתרת ממנו ומסירה השגחתה ממנו, ככתוב פן יראה בך ערות דבר — ושב מאחריך. (לשון ריעב"ץ)

'שאל בן אלמנה אחת את ר' אליעזר: אבא אומר השקני מים ואמא אומרת השקני מים, איזה מהם קודם?... מבין ריסי עיניך ניכר שבן אלמנה אתה — הטל להן מים בספל וקעקע להן כתרנגולין' — יש להבין מה הכוונה במליצה זו 'הטל להן מים בספל וקעקע...!'. ועוד, מדוע לא השיב לו איך הדין שלא ביתום? עוד קשה, מדוע לא השיב לו תשובה זו מיד בשאלתו הראשונה? ופרש הנצי"ב ז"ל שבגרושה, הואיל ושניהם שוים, יש לכבד את מי שזקוק לדבר יותר, [כדוגמת מה שאמרו בכתובות לענין העתקת מקום מגורים, מי נדחה מפני מי — טלטלה דגברא קשה מטלטלה דאיתתא, ויש להתחשב בקושי זה. וכדרך שאמרו על שתי ספינות במעבר, אחת טעונה ואחת שאינה טעונה], ואף שלפי עומק הדין והאמת אין עדיפות לאחד, אך כיון שאי אפשר לקיים שניהם, יש לתפוש הרע במיעוטו. [ומקור דבר זה הוא ממה שאמרו צדק צדק תרדף — אחד לדין ואחד לפשרה]. נמצא שהשאלה בנתגרשה איננה שאלה מעשית, כי הדבר משתנה בצרכי כל אחד ואחד, ואי אפשר להשיב עליה לאחרים למעשה. וזה רמז לו כששאלו 'נתגרשה מהו' באמרו להניח הספל באמצע, והרי לא ילכו שניהם לקבלו, כי אי אפשר להם להיות ביחד, אלא הזריז מביניהם הוא יזכה. וכדרך התרנגולים, ששונאים לזה לזה (כמו שאמרו בפסחים ק"ג): והחלש נדחה מפני החזק. (מדבריו למדנו שזה שכתבו הפוסקים שבגרושה איזה שירצה מהם יקדים — לא אמרו אלא בשאינו יודע מי זקוק יותר, או כשמידת הצורך של שניהם שוה).

'מבין ריסי עיניך ניכר...'. — 'כלומר, מתנועותיך וענייניך ניכר שפקח אתה, דבן אלמנה פקח הוא ברוב, שטורח בפרנסתו'. (תור"י הזקן)

'אבא אומר השקני מים ואמא אומרת השקני מים... הנח כבוד אמך ועשה כבוד אביך, שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך' — לכאורה דין זה אמור רק באותם דברים שהאשה חייבת לבעלה, ובדוקא נקטו דוגמא של 'השקני מים' [שמסועבדת בכך לעולם, גם אם הכניסה לו כמה שפחות], אבל מלאכות שאינה חייבת לו — האב והאם שוים בדבר. 'מיהו, אין זה ברור'. (פתחי תשובה ז"ד רמ סק"ט)

א. משמע מדבריו שחיוב הכבוד המדובר כאן שהאשה חייבת לבעלה, אינו כולל אלא את שיעבודה וחובותיה שחייבה חכמים, ולא מעבר לכך. ויתכן שבזה עצמו הסתפק, שמה חיוב הכבוד שחייבת לבעלה כולל גם שאר דברים. ובספר ברכת אברהם תמה על מקור חיוב כבוד האשה לבעלה. וע' בספרי — תצא עה"פ 'אמר אבי הנערה' (מובא ברש"י שם); שדי חמד, מערכת כ; שו"ת חיים שאל ח"א כו. ובאילת השחר נסתפק לענין קימת האשה בפני בעלה. ולפי הנראה מהפתחי-תשובה אכן אין כאן חיוב מחודש של 'כבוד' כבן להוריו וכתלמיד לרבו.

ואמנם חייבו חכמים לאשה שתכבד את בעלה בנוסף לחיוביה הממוניים, כמבואר בדברי רז"ל בכמה מקומות, וכמו שפסק הרמב"ם (ע' בהל' אישות טו, כ באופיו של אותו כבוד) — אין חיוב זה שייך לנידון דידן, שהרי חיוב כגון זה חל גם על הבעל כלפי אשתו, כמו שאמרו ביבמות סב: וברמב"ם שם הלכה יט.

ב. יש לעיין לדברי הפתחי-תשובה, כיצד הדין בדברים שהבעל חייב לאשתו, כגון להמציא לה שאר וכסות, האם יתחייב הבן לאם תחילה, שהרי הוא ואביו חייבים לאם, או שמה אין חיוב זה משום 'כבוד', ואינו שייך כלפי הבן. [וע' בפ"ת סק"ב, שצידד שהאם קודמת במזון וכסות כשאינן סיפק לשניהם, אך לכאורה משמע מדבריו שמדבר בגרושה, ששניהם שקולים, ואז יש לו להעדיף האם, כמו בהלכות צדקה, שהיא קודמת. וצ"ע].

ולכאורה יש להוכיח מדברי הבית-יוסף (ז"ד סוס"י שעו) דלא כעיקר הסברא, אלא אף בדברים שאין האשה חייבת לבעלה, יש להעדיף את כבוד האב. שכתב (בשם הר"מ) אודות אם שציוותה את בנה לומר קדיש לאחר מותה, והאב חי ומתנגד שיאמר הבן קדיש בחייו — אין לבן לומר קדיש, כי יש לו להעדיף את כבוד האב מכבוד האם — הרי שגם בשאר דברים מחוייב הבן לאב.

אלא שכבר העיר הגרעק"א (בשו"ת, ח"א סח) הלא לאחר מיתה שניהם שקולים, כדין מגורשת, שהרי המות מפריד ביניהם, ומדוע יעדיף את כבוד האב. ונראה (כמו שרצה לצדד שם. וכפי ששמעע מתשובת נודע ביהודה שהביא) שעיקר כוונת הבית-יוסף כבוד האב קודם את כבוד האם היינו באותו מקרה, ומשום שהוא חי והאם כבר מתה, וכבוד החיים קודם. ולפי"ז אין הדברים סותרים להנחת הפתחי-תשובה.

— דוקא בכגון זה, שכל אחד אומר 'השקני', אולם אם רצון אחד מההורים שיעשה דבר מה, ורצון ההורה השני שיימנע מכך — יבחר ב'שב ואל תעשה'. (חזון איש, קמח)

ז'מה מי שאינו מצווה ועושה כך...' — נחלקו הדעות אודות גוי המקיים מצוות התורה, האם מקבל על כך שכר כאינו מצווה ועושה אם לאו. (ע' בפירוט ביוסף דעת — ע"ז ג). ונראה שבמצוות שכליות הכל מודים שמקבל שכר אעפ"י שאינו מצווה — כמבואר בסוגיתנו.

יש מאכיל לאביו פסיוני' — על זיהוי הפסיון והתירו באכילה — ע' במובא ביוסף דעת יומא עה:

(ע"ב) 'אדהכי והכי שמע לארונא דקאתי, אמר: אי ידעי לא נפקי' — הרש"ש פרש: לא הייתי יוצא מבבל לכאן, שמה הליכתה ויגיעתה אחרי גרמו למותה.

'חכם משנה שם אביו ושם רבו... כי הא דמר בר רב אשי, כי הוה דריש בפירקא, איהו אמר 'אבא מרי' ואמוריה אמר 'הכי אמר רב אשי' — שיטת הגר"א (יו"ד רמב, לו. וע' מצפה איתן כאן ובמובא ביוסף דעת גיטין יד) שמותר לבן להזכיר שם אביו אם מוסיף ואומר 'אבא', שזהו לשון של כבוד. ויש להקשות על כך מסוגיתנו, שנראה לכאורה שהחכם אינו מזכיר כלל את שם אביו אלא 'אבא מרי' בלבד — שאלה זו שאל בנו של הגר"מ פיינשטיין את אביו (אגרות משה יו"ד ח"א קלג). ותורף תשובתו: יש לחלק בין הכבוד הנצרך בפני הרבים ובין אם מדבר ליחיד, שברבים, פחיתות היא לו אם אינו מכבדו יותר. (ואף על פי שהיה לוחש למתורגמן, ולמה נקרא 'בפני רבים'? — צ"ל שהסמוכים אליו שומעין אותו).

ומסקנת ההלכה לדינא, כתב שם: ראוי להחמיר כשיטת מהרש"ל (ים של שלמה — כאן) שאין חילוק בדבר ולא יזכיר שמו גם כשמכנהו בכינוי של כבוד. ובמקום הצורך, כדי שידעו מיהו אביו — נראה שמותר אף לשיטת המהרש"ל.

ואם אביו מוחל על כך, אף על פי שכתבו הפוסקים שמצוה לכתחילה לכבד גם אם מחל, אך במקום מחלוקת הפוסקים, כגון במקרה דנן שמזכירו עם התואר — יש להקל, ואף 'למצוה' אין צריך להזהר. (וצ"ב אם ראוי למחול על כך בתמידות — ע' חזו"א).

ובכתיבת שם אביו — אין איסור, כמו שנראה מדברי הראשונים ז"ל שכתבו שמות אביהם לרוב. עד כאן מתשובת הגרמ"פ ז"ל לבנו.

ולא סותר את דבריו ולא מכריעו' — רש"י מפרש שאם היה אביו וחכם אחר חלוקין בדבר הלכה, לא יאמר נראים דברי פלוני. וכן מבואר להלן בגמרא. אולם, כתב החזון איש: דוקא בלשון החלטתה אסור, אבל לטעון בסברא ולהקשות — מותר, שהרי כל התלמידים דנו בפני רבם וסותרו דבריהם, וכמו רבי עקיבא לפני רבי אליעזר (פסחים טו.). והרבה כיוצא בזה. (ובדומה לכך כתב הרש"ש כאן. וכ"כ בשו"ת שבט הלוי ח"ב קיא).

ועוד כתב החזו"א: אפילו לחלוק בסברא בלשון החלטת, שלא בפניו — מותר, שהרי רבי חלק על רשב"ג אביו, וכמו שכתב הגר"א (רמ סק"ג), ודלא כהש"ך (שם). ולא מסתבר שכולם מחלו לבניהם ולתלמידיהם, כי אין ראוי לעשות כן.

ואף בכגון דא, יש לחלוק בדרך כבוד ככל האפשר (עפ"י הט"ז רמ סק"ג, ע"ש).

לולא שכתב החזו"א 'ודלא כהש"ך' היה נראה שהש"ך לא איירי במחלוקת בדברי תורה, אלא על סתירת דברים במילי דעלמא. כי בתורה דכתיב בה אמת, חלילה לישא פנים בה. והרי מפורש בכמה מקומות כן שהבנים חלקו אל אבותיהם — עתוס' סוטה יז: ד"ה לא, במה שהביאו מהירושלמי. וכבר העיר הרש"ש שם על הש"ך. ומה שאוסר הש"ך לענין תלמיד החולק על רבו (רמב סק"ג) — דוקא שם, שסובר שיש לו לבטל דעתו מפני דעת רבו המובהק, שגדול ממנו, אך לא משום כבוד בעלמא, ושאני מאב.

וע' בהגהות רצ"ה מברלין, שבסוף המסכת; שאילת יעבץ ח"א ה; צדה לדרך — קדושים; 'בשולי גליוני'.

'מלביש ומכסה מכניס ומוציא' — יש מי שפרש 'מכניס ומוציא', להיות ממונה על נכסיו ולהתעסק בהם, ומצינו בכמה מקומות בדרו"ל (ע' אגדת אסתר ה, ב; רש"י ברכות סג.) לשון 'מכניס ומוציא' במובן זה. (אור משה לגר"ח סופר שליט"א, כו).

ככתבם וכלשונם'

'בזמן שאדם מצער את אביו ואת אמו, אמר הקב"ה: יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם, שאלמלי דרתי ביניהם — ציערוני' —

'המצער את הוריו — סימן הוא שאינו חש שחייב להכיר להם טובה, כיון שטוען בלבו שהרי להנאתם הם מכוונים. והורונו חז"ל בעומק בינתם שמתוך השקפה זו ח"ו עלול הוא לחשוב כמו כן שאינו חייב לכבד ולאהוב את הקב"ה. עלול הוא לטעון: כיון שהקב"ה ברא את העולם, את הבריות, את חסרונותיהם ומאווייהם, מהראוי שייטיב ויחמול על מעשי ידיו, ויספק את צרכיהם; גם הרי לא שייך אצל הקב"ה טורח ועמל, ולא חיסר מעצמו כלום; אם כן, למה מחויב להכיר לו טובה?

לידי השקפה משובשת זו עלול לבוא צר-העין שרחוק ממידת החסד, לכן אינו מרגיש שקיבל אלא מזה שעמל וטרח עבורו, ואינו מסוגל לתפוס את גדולת חסדי השי"ת, וממילא רחוק הוא מלהודות לו ולעובדו'. (מכתב מאליהו, ח"ג עמ' 99)

'צא ולמד, לא מצינו אזהרת הכבוד בכל התורה כולה אלא בהקב"ה ובאב ואם בלבד. לא נזכר הכבוד בתורה כחובה, לא לענין חכמה ולא לענין של גדלות, אפילו לא כלפי מלכות. והיכן נזכר? בהקב"ה, ובאב ואם.

...ללמדך, שכבוד האבהות והאמהות אינו תלוי בשום דבר של מקרה, לא בעושר, ולא בחכמה, לא בגדולה ולא בשום דבר אחר שאב ואם עושים לבניהם. שהרי אפשר לאב ואם שלא יהיה בהם מכל המידות הללו. לא צינתה התורה על הבנים כבוד את אביך ואת אמך אלא מפני דבר זה בלבד, שהיו שותפים להקב"ה בלידתם. די לך שהולידוך!

אדם טובל בחסד-אל כל היום, ומרובים חסדיו של המקום עם כל בריה ובריה בכל עת ובכל שעה, ואולם אפילו ישתדל אדם כל ימי חייו לשלם לבוראו בעד חסדו הראשון שנעשה עמו, שבראו — אינו יכול. החיים הם החסד הראשון שנעשה עמו, והגדול מכל שאר החסדים. והרי עשאה הקב"ה לאב ואם שיהיו שותפים בבריאת הבן ובבואו אל החיים — לכך נאמר: כבוד את אביך ואת אמך ולא נאמר: גמול טובה עם אביך ועם אמך. שאם באת לגמול, אינך יכול. לפחות תן כבוד למי שבראך, ודע שלעולם תשאר חייב להם ולא הם חייבים לך! (מתוך 'איש וביתו' פרק כה)

עוד בגדרי כיבוד אב ואם, בצורת המצוה ובחומרתה, בספר עלי שור ח"ב עמ' רכז.

'מריש הוה אמינא מאן דהוה אמר לי הלכה כרבי יהודה דאמר סומא פטור מן המצות, עבידנא יומא טבא לרבנן, דהא לא מיפקידנא והא עבידנא...' — '... וביתר ביאור נראה דההבדל בין המצוה ועושה למי שאינו מצווה ועושה, דהמצווה ועושה הוא בבחינת עובד מיראה, והאינו מצווה ועושה בחינתו עובד מאהבה, אלא דמ"מ גדול המצווה ועושה כמ"ש התוס', מפני שדואג תמיד לבטל יצרו.

וידוע שהעושה תשובה מאהבה נהפכים לו זדונותיו לזכיות. ומעולם תמהתי על כך מדוע נהפכין לזכיות, די לכאורה שנמחקים לו עוונותיו, אבל איך יתהפכו העוונות להיות מצוות? וראיתי להמפרש' על הרמב"ם (בתחילת פ"ב מהל' יסודי התורה) שכתב 'ולא נתנו כל המצוות

אלא כדי שנגיע בהם לזו המדרגה (= אהבה), כדכתיב ובחרת בחיים למען תחיה וגו' לאהבה את ה' (דברים ל'). נמצא שכל המצוות כולן אינן אלא אמצעי להגיע אל המדרגה הזו של האהבה, ולכן מובן שמי ששב בתשובה מאהבה כבר אין צריך לאמצעים המובילים אל המטרה (המה המצוות), שהרי כבר זכה להגיע אל המדרגה גבוהה של האהבה, ולכן נהפכין לו זדונותיו לזכויות' (מתוך הקדמת 'אור לציון' להגר"צ אבא שאול זצ"ל). נראה שזהו הטעם לדברי רז"ל מצוות בטלות לעתיד לבוא — כי אז תהא מדרגת אהבה בשלמותה, כענין שנאמר 'עין בעין...'. (וע"ע תולדות יעקב יוסף ס"פ וישב). וכבר דיברו הלא דבר מן התורה אינו בטל לעולם, וכיצד ניתן לומר מצוות בטלות. ויש לפרש שאין 'בטלות' מלשון פוסקות אלא יתבטלו מחשיבותן וערכן שבהווה, כלפי אותו אור גדול שיתגלה, שרגא (נר מצודה) בטיהרא מאי מהני.

זה כלל גדול בתורה. בניגוד לדעה המקובלת, יש ערך למעשה האדם רק אם יש בו משום עשיית רצון ה'. מה שאדם עושה על פי שיקול דעתו וכו', יש לו רק חשיבות משנית ומסופקת. (פירוש התורה לרש"ר הירש, בראשית ו,טז) עוד בענין 'גדול המצווה ועושה...' — ע' במובא ביוסף דעת ב"ק פז.

'...במותו כיצד, היה אומר דבר שמועה מפיו, לא יאמר כך אמר אבא אלא כך אמר אבא מרי הריני כפרת משכבו' — ז'ורא מזכה אבא, שיכול לזכות גם לאחר מיתה מה שלא תיקן בחייו על ידי בניו אחריו, לא בזכותם לבד, רק על ידי מה שהם מקבלים עונשים בשבילו, וכדרך שנאמר 'אבותינו חטאו ואינם ואנחנו בעונותיהם סבלנו', וקיבלו עונשים, וזוה נתכפר להם בגן עדן, ועל כן אומר הבן הריני כפרת משכבו, ופרש"י שכל עונש הראוי לאביו יבוא עליו, ויועיל זה לכפר נפש אביו שם במקום מנוחתו. וגם בכפרת קרבנות ועגלה ערופה אמרו (בהוריות ו) דמכפרין על דורות שעברו המתים. וכן בתשובה מאהבה שנוצה לשוב כולנו במהרה בימינו בלב שלם לפני השי"ת, נוכח לתקן כל הדורות הקודמים שיהיו חטאי כל הדורות כזכויות ויהיה תיקון הכל'. (תקנת השבים — יא, עמ' 109)

— כשאומר וחושב כן באמת, אזי על ידי מצוה זו עצמה, שמכבד לאביו, הוא עושה תיקון לנשמתו של אביו. (עפ"י צוואת האדמו"ר הזקן מאלכסנדר, נדפס בסוף ספר 'שמח ישראל' ח"ב)

*

ז'כן האיש חייב כבוד חמיו וחמותו. וטעמא, משום דאיש ואשתו כחד גופא חשיבי, ואב ואם של זה כאב ואם של זה'. (ספר חרדים, ד)

באורי אגדה ופרפראות

מעשה דדמא בן נתינה — יש מקשים, הלא סביר להניח שהאב היה חפץ ומרוצה שבנו יקח את המפתח תחת

מראשותיו וישתכר ברווח כה גדול? — ניתן לפרש, שהיה סמוך ובטוח, כפי שבאמת כך היה, שלא יפסיד מאומה על ידי שמונע צער מאביו, ונמצא שאין כאן באמת רווח אם יעירנו. וכן משמע מסוף המעשה, שלא בקש תמורת הפרה אלא 'אותו ממון שהפסדתי בשביל כבוד אבא', ומה טעם לא ביקש יותר אם היא שוה כן — לפי שידע בודאי שאותה פרה לא באה לו משמים אלא בשביל מצוה זו. ואפשר שמה שאמרו (להלן לט:): 'למען ייטב לך' לעולם שכולו טוב, 'הארכת ימים' לעולם שכולו ארוך — בישראל אמרו, ואילו בגוי מובטח לו שכר גשמי בעולם הזה, וכענין שאמרו שלרשעים נפרעים בעולם הזה כדי לטורדום מן העולם הבא (ע' להלן לט:). ועוד, על דרך שאמרו בתפילת שלמה, שביקש על הנכרי שייענה ככל אשר ישאל, מפני חילול ה', משא"כ גבי ישראל. וכן כאן, יראה שכרו מיד, שלא ילעזו על שכר ועונש האמורים בתורה.

(ע"ב) 'חמשה בני סמכי הוה ליה לאבימי בחיי אביו... איסתייעא מילתיה ודרש אבימי מזמור לאסף' — יש לפרש כוונת המאמר, שלכאורה יש לשאול על הנהגתו זו, לרוץ בעצמו לפתוח לאביו, והלא

אין מבטלין תלמוד תורה למצוה שיכולה להעשות על ידי אחרים, וכאן הרי בניו יכלו לפתוח לו? ואמנם ב'שער הציון' (רנ, ט) הסתפק אם כלל זה שאין דוחין ת"ת במצוה שאפשר לקיימה ע"י אחרים, נאמר רק במצוה שאינה מוטלת עליו בדוקא, כגון גמילות חסד, אבל מצוה המוטלת עליו, אם כי יכול לעשותה ע"י שליח, שמה משום 'מצוה בו יותר מבשלוחו' יש לבטל מן הלימוד. אך נראה, שכיבוד אב ואם שאני, שאמרו (מגילה טז; טשו"ע יו"ד רמ, יג) שתלמוד תורה גדול מכבוד אב ואם, מיעקב אבינו. [ואפשר הטעם לפי שהיא מצוה מתמשכת ואינה חד פעמית ונמצא בטל מן התורה הרבה. ויש לדון לפי זה לשאר מצוות כיו"ב]. ואם כן, כיון שיש אפשרות שתתקיים המצוה ע"י אחרים, מדוע ביטל מלימודו תדיר? ועל זה אמרו, שבאמת לא בטל מלימודו אפילו שעה אחת, אלא אדרבה, סייעו לו מן השמים שבאותו יום שנתעכב בגללו, בעודו גחין עליו, דרש 'מזמור לאסף'. (ע"ע חידושי הגר"ר בענגיס ח"ב יח, ג. על הקשר בין מזמור זה לאותו מעשה — ע' מהר"י בירב; מהרש"א; פני יהושע; קדושת השבת (לר"צ הכהן), ז ד"ה והוה).

'אשרי מי שלא חמאן... וכן אביי' — כתוב בספר יוחסין (מובא במהרש"א): 'אביי' — ראשי תבות: אשר בכ ירוחם יתום'.

דף לב

'משל אב... משל בן' — כתב המהר"ק (קסו. והביאורו הפוסקים — יו"ד סוסי"רמ) אודות בן החפץ לקחת לו אשה פלונית, ואביו אינו מרוצה בדבר — אינו חייב לשמוע בקולו. ונימק הדבר בכמה טעמים: אפילו למאן דאמר 'משל בן', במקום שיש לו צערא דגופא, כמו מניעת נישואי אשה שחפץ בה — אינו חייב. ועוד, קרוב להיות הדבר כמצוה לעבור על דברי תורה, לפי שמצוה לאדם לישא לאשה שהוא חפץ.

והוסיף נימוק שלישי; אין בכלל מצות כיבוד אלא כאשר יש לאב הנאה ישירה מהדבר שמבקש, כגון להאכילו וכו', ולא בשאר דברים.

סברה זו מוזכרת בראשונים (ביבמות ו) לענין נידון אחר. וכבר כתבו אחרונים לבאר דבריהם: לא שאין בדבר מצוה כלל, והלא אין זה קל ממה שאמרו 'לא יסתור את דבריו' אפילו בסתירת דברים

לכאורה נראה שזה דוקא בדברים שהאם חייבת לעשותם לאב, אבל בשאר דברים — האב והאם שוים (עפ"י פתחי תשובה). וכן נראה שאם רצון אחד מההורים שיעשה דבר מה, ורצון השני שיימנע מעשייתו — שב ואל תעשה עדיף (עפ"י חזון איש).
נתגרשה — שניהם שוים.
מי שאביו ואמו משרתים אותו, מכינים מאכלו ומוזגים לו שתייתו — יקבל מהם. ואם היה אביו בן-תורה — אין לו לקבל ממנו, שלא תיחלש דעתו מכך.
מסופר בירושלמי על אמו של רבי ישמעאל שכאשר היה חוזר מבית המדרש היתה רוחצת את רגליו ושותה את המים. משסרב בדבר וקבלה עליו לפני חכמים, צוו לו שיניחנה לעשות רצונה, כי רצונה זה הוא כבודה. (מובא בתוס').

דף לא

- סב. א.** אלו מאמרים בעניני מורא שמים ויראת חטא מובאים בסוגיא?
ב. מי גדול ממי, המצווה ועושה או זה שאינו מצווה ועושה?
א. אמר רבי יצחק: כל העובר עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי שכינה...
אמר רבי יהושע בן לוי: אסור לאדם שיהלך ארבע אמות בקומה זקופה. וכל העושה כן כאילו דוחק רגלי השכינה (ברכות מג): שנאמר מלא כל הארץ כבודו.
יכפוף ראשו מעט, ולא ילך בקומה זקופה וגרון נטוי. ושיעור הזקיפה — כל שלא יוכלו עיניו לראות למטה בסמוך לרגליו. אבל לא יכוף קומתו או ראשו יותר מדאי אלא במידה בינונית, בכדי שיראה את הבא כנגדו ללא זקיפת העינים למעלה יותר מדאי. (שו"ע הגר"ז ב,ה עפ"י סוטה כב: רמב"ם דעות ה. וע' בספר 'ועלהו לא יבול' ח"א 7).
רב הונא בריה דרב יהושע לא הלך ארבע אמות בגילוי הראש, אמר: שכינה למעלה מראשי.
א. אפילו בבית מקורה אין לילך בגילוי ראש [והיו קהילות שנהגו הטר בדבר]. ומדת חסידות אף בפחות מד' אמות, ואפילו כשישן בלילה. וכתב הט"ז שבזמנינו אסור להיות בגילוי הראש מן הדין אפילו כשיושב בביתו.
כשמנקה ראשו וכד' אין צריך לכסות.
נכון להרגיל את הקטנים בכיסוי הראש. (עפ"י: משנה ברורה ב,ו מאחרונים, ובאה"ל שם; אגרות משה א, ועוד. נראה שבשינה על מטתו מן הדין מותר אף להט"ז, שאין בזה משום 'בחקותיהם'. ע"ש ובמשנ"ב סקי"ב).
ב. במה מכסים — הפרי-מגדים כתב שאין מועילה הנחת יד האדם על ראשו כשהולך ד' אמות תחת אויר השמים, אבל במקום מקורה מועילה הנחת יד. [אך לא בעת אמירת ברכות או לימוד תורה].
פאה נכרית, אפלו נמצא בד תחתיה יש לאסור מפני מראית העין. ויש מקילין. (עפ"י משנ"ב שם ס"ק יא יב. וכתב שיש מקילים בכיסוי היד בשעת הדחק. ונראה שהוא הדין לדעה זו בזמן הלימוד).
ג. גודל הכיסוי — לדינא די בכיסוי מיעוט הראש, כל שנחשב לבני אדם שראשו מכוסה. וכן לענין אמירת ברכה. והרוצה לחשוש לדעת יחיד, יחמיר בכיסוי רוב הראש. (אג"מ א,א)
ד. אין נראה כלל ללמד תורה לאנשים גלויי ראש. (יגדיל תורה קסה. וראה בספר 'ועלהו לא יבול' ח"א סעיף 5 שיש מקום להקל בנסיבות מיוחדות).